

## Odbudowa Pomnika Poległych Żołnierzy Wojsk Balonowych w Toruniu

Rok 2020 był dla Towarzystwa Miłośników Torunia czasem organizacji wielu wydarzeń związanych z setną rocznicą powrotu miasta do odrodzonej po zaborach Rzeczypospolitej oraz trwającymi od 2018 r. obchodami stulecia odzyskania niepodległości przez Polskę. Najważniejszym z nich było niewątpliwie zakończenie odbudowy i uroczyste odsłonięcie toruńskiego Pomnika Poległych Żołnierzy Wojsk Balonowych.

Monument, o którym mowa, należał do najpiękniejszych pomników ufundowanych w Toruniu w okresie międzywojennym. Jego powstanie związane było z obecnością w przestrzeni miasta wyjątkowej formacji zbrojnej – polskich oddziałów wojsk balonowych. Stacjonowały one od 1920 do 1939 r. w koszarach przy dzisiejszej ulicy Sienkiewicza i korzystały z pochodzącej jeszcze z czasów zaborów infrastruktury, na którą składał się port sterowcowy przy dzisiejszej ul. Balonowej oraz hala balonowa w sąsiedztwie Podgórze. Toruń był również miejscem szkolenia wojskowych baloniarzy. Działała tu oficerska Centralna Szkoła Balonowa (1921-1924) i Szkoła Podchorążych Rezerwy Wojsk Balonowych (1924-1939). Wśród żołnierzy toruńskiej jednostki balonowej (1924-1929 – Batalion Balonowy; 1929-1939 – I Batalion Balonowy) żywa była pamięć o towarzyszach broni poległych w 1920 r. na froncie wojny polsko-bolszewickiej. To właśnie im poświęcono ufundowany z żołnierskich składek pomnik odsłonięty w dniu 8 maja 1937 r. na wzniesieniu zamykającym aleję

przecinającą w poprzek Park Miejski na Bydgoskim Przedmieściu (obecnie aleja Bogusława Magiery). Przy budowie monumentu wykorzystano rzeźbę, która już wcześniej – najprawdopodobniej od lat dwudziestych XX w. – była elementem upamiętnienia baloniarzy znajdującego się do 1937 r. na terenie jednostki przy ul. Balonowej. Odlana z brązu, przedstawiała zrywającego się do lotu orła, trzymającego w szponach wieniec z liści laurowych i dębowych spleciony z krzyżem Orderu Virtuti Militari i kotwicą. Twórcą rzeźby, odwołującej się w czytelny sposób do chwały wojennej i symboliki wojsk balonowych, był znany przedwojenny artysta Michał Kamiński, autor m.in. warszawskich pomników Dowborczyków, Jana Ignacego Paderewskiego i Napoleona Bonaparte.

Pomnik Poległych Żołnierzy Wojsk Balonowych, usytuowany w malowniczym miejscu z perspektywą na rozległą dolinę Wisły, stał się jednym z ulubionych miejsc spacerów torunian. Ze względu na swą jednoznacznie patriotyczną wymowę został całkowicie zniszczony przez Niemców po zajęciu przez nich Torunia, jesienią 1939 r. Po 1945 r. komunistyczne władze Polski Ludowej nie były zainteresowane odbudową pomnika upamiętniającego ofiary wojny z bolszewicką Rosją i mogącego się również kojarzyć z udziałem polskich baloniarzy w walkach po stronie aliantów w czasie II wojny światowej. Jego rekonstrukcji nie sprzyjała też postępująca degradacja parku na Bydgoskim Przedmieściu. Monument przetrwał jednak w pamięci torunian i na nielicznych zachowanych do czasów współczesnych fotografiach.

Inicjatywa przywrócenia Toruniowi pomnika pojawiła się w połowie 2017 r. w dyskusjach zarządu ToMiTo za sprawą Andrzeja Szmałki, wieloletniego redaktora naczelnego toruńskiego dziennika „Nowości” i byłego dyrektora Biura Toruńskiego Centrum Miasta. Śmiały plan, zakładający wierną odbudowę monumentu w miejscu jego lokalizacji z 1937 r., został przyjęty z wielkim entuzjazmem i przekonaniem o dużych szansach na jego powodzenie. Moment ku temu wydawał się jak najbardziej właściwy. Zbliżające się rocznice odrodzenia niepodległej Polski i włączenia w jej granice Torunia jawiły się jako idealny czas odsłonięcia zrekonstruowanego upamiętnienia toruńskich

żołnierzy wojsk balonowych, którzy polegli w czasie wojny polsko-bolszewickiej 1920 r.

Uchwałą z 14 grudnia 2017 r. Zarząd Towarzystwa Miłośników Torunia powołał 3-osobowy Komitet Organizacyjny Odbudowy Pomnika Żołnierzy Wojsk Balonowych w składzie: red. Andrzej Szmak (przewodniczący), dr Michał Targowski i Mariusz Thomas. Powierzono mu zadanie promocji idei odbudowy pomnika oraz koordynacji prac związanych z tym przedsięwzięciem. Komitet Organizacyjny natychmiast przystąpił do działania. Już w styczniu 2018 r. zarejestrowana została publiczna zbiórka, jednocześnie skierowano do Rady Miasta Torunia wnioski o podjęcie uchwały wyrażającej zgodę na odbudowę pomnika. Przeciągające się oczekiwanie na jego rozpatrzenie wypełniły prace nad nagłośnieniem inicjatywy. Jej cele i założenia podano do publicznej wiadomości na specjalnie zwołanej konferencji prasowej 12 lutego 2018 r., podczas której prezes ToMiTo prof. Krzysztof Mikulski i przewodniczący Komitetu red. Andrzej Szmak zaprezentowali gipsową makietę pomnika, wykonaną na podstawie oryginalnej dokumentacji zachowanej w zbiorach Archiwum Państwowego w Toruniu. Komitet niemal równocześnie uruchomił stronę internetową na portalu Facebook poświęconą odbudowie pomnika, na której publikowano odtąd najważniejsze aktualności dotyczące postępów w realizacji zadania.

Duże zainteresowanie mediów i mieszkańców Torunia stało się czynnikiem mobilizującym do kolejnych działań, w tym przede wszystkim poszukiwania instytucjonalnego poparcia dla odbudowy pomnika oraz niezbędnych środków finansowych. Nadzieję na powodzenie inicjatywy zwiększał pozytywny odzew ze strony osób zaproszonych do patronowania przedsięwzięciu przez uczestnictwo w Komitecie Honorowym Odbudowy Pomnika Poległych Żołnierzy Wojsk Balonowych w Toruniu. Zgodę na wejście w jego skład wyrazili: minister kultury i dziedzictwa narodowego prof. dr hab. Piotr Gliński, minister obrony narodowej Mariusz Błaszczak, szef Urzędu ds. Kombatantów i Osób Represjonowanych Jan Józef Kasprzyk, prezes Instytutu Pamięci Narodowej dr Jarosław Szarek, wojewoda kujawsko-pomorski Mikołaj Bogdanowicz, marszałek województwa kujawsko-pomorskiego Piotr

Całbecki, prezydent miasta Torunia Michał Zaleski, biskup diecezji toruńskiej ks. bp Wiesław Śmigiel, dyrektor Oddziału IPN w Gdańsku prof. Mirosław Golon oraz prezes Aeroklubu Polskiego Jerzy Makula.

W odpowiedzi na prośbę wystosowaną przez Komitet, już w sierpniu 2018 r. dyrektor Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku prof. Mirosław Golon wydał wstępną zgodę na pokrycie z budżetu IPN kosztów zrekonstruowania rzeźby wieńczącej pomnik. Z kolei prezydent miasta Torunia Michał Zaleski zadeklarował sfinansowanie przez Gminę Miasta Toruń prac nad rewitalizacją otoczenia pomnika, obejmujących również opracowanie dokumentacji projektowej. Przez długi czas brakowało jednak środków niezbędnych do zakupu materiału na cokół monumentu i jego obróbkę. Duże nadzieje wiązano z możliwością uzyskania finansowego wsparcia ze strony Ministerstwa Obrony Narodowej. Wniosek w tej sprawie, złożony przez Gminę Miasta Toruń w grudniu 2019 r., pozostawał przez długi czas bez odpowiedzi. Z pomocą przyszedł Samorząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego, który w kwietniu następnego roku przyznał Towarzystwu Miłośników Torunia dotację na pokrycie wydatków związanych z wykonaniem cokołu. Dopiero w czerwcu 2020 r. ogłoszona została decyzja MON zapowiadająca przekazanie na cel odbudowy pomnika pokaźnej kwoty 160 tys. zł. Niestety, formalne obwarowania, w tym brak zgody ministerstwa na refundację poniesionych już wcześniej wydatków przy jednoczesnym ograniczeniu przeznaczenia dotacji wyłącznie do działań związanych bezpośrednio z przygotowaniem cokołu, uniemożliwiły skorzystanie z tej formy wsparcia. Nie zawiedli za to prywatni darczyńcy, którzy od początku 2018 r. do sierpnia 2020 r. przekazali na odbudowę pomnika 18 396,18 zł. Wkład rzeczowy, w postaci usług transportowych, zadeklarowała firma Bud-Tech z Torunia.

W dniu 18 października 2018 r. Rada Miasta Torunia przyjęła uchwałę nr 957/18 o wyrażeniu zgody na rekonstrukcję Pomnika Poległych Żołnierzy Wojsk Balonowych i powierzającą przeprowadzenie procedury odbudowy Komitetowi Organizacyjnemu powołanemu przez ToMiTo. Na jej podstawie prezydent miasta Torunia zlecił wykonanie projektu architektoniczno-budowlanego i zagospodarowania terenu, który w maju 2019 r. opracowało wyłonione w drodze konkur-

su toruńskie Biuro Architektoniczne „ComProjekt”. Wykonane przy tej okazji badania gruntu w miejscu lokalizacji pomnika doprowadziły do odkrycia oryginalnego fundamentu z 1937 r., zachowanego pod współczesną powierzchnią placu, w stanie umożliwiającym jego powtórne zastosowanie. Projekt monumentu opracowany został na podstawie przedwojennej dokumentacji i zdjęć, które posłużyły do wierne odtworzenia pierwotnego. Nad realizacją tego zadania czuwała komisja, w której pracach uczestniczyli m.in. przewodniczący Komitetu Organizacyjnego Andrzej Szmak oraz wojewódzki konserwator zabytków Sambor Gawiński.

Decyzja o zatwierdzeniu projektu budowlanego i udzieleniu pozwolenia na odbudowę pomnika została wydana przez Wydział Architektury i Budownictwa Urzędu Miasta Torunia 9 września 2019 r. Niecały tydzień później (17 września) przedstawiciele IPN wraz z wojewódzkim konserwatorem zabytków i przewodniczącym Komitetu Organizacyjnego dokonali odbioru odlanej z brązu rzeźby orła mającej stanowić zwieńczenie monumentu. Wykonał ją toruński artysta rzeźbiarz Maciej Jagodziński-Jagenmeer, znany z takich realizacji, jak pomnik Łucniczki przed budynkiem Opera Nova w Bydgoszczy czy rzeźba przekupki na Rynku Nowomiejskim w Toruniu. Od 10 października 2019 r., dzięki uprzejmości Muzeum Okręgowego w Toruniu i jego dyrektora dr. Marka Rubnikowicza, odlew eksponowany był na dziedzińcu toruńskiego Ratusza Staromiejskiego. Budząc duże zainteresowanie przechodniów i turystów, oczekiwał na zakończenie prac nad przygotowaniem cokołu i otoczenia odtwarzanego pomnika.

W styczniu 2020 r. Komitet Organizacyjny dokonał wyboru oferty na wykonanie wiernej kopii cokołu. Podjęto decyzję o powierzeniu tego zadania doświadczonej w podobnych realizacjach firmie Euro-Granit Ryszarda Zamożniaka z Gniewkowa. Większość prac kamiennarskich, polegających na obróbce materiału kamiennego – sprowadzonego z RPA granitu „Impala” oraz hiszpańskiego piaskowca „Luna” – wykonana została w siedzibie firmy do lipca 2020 r. W tym czasie zrealizowano również roboty związane z przygotowaniem placu pomnikowego i jego otoczenia, które na zlecenie Gminy Miasta Toruń wykonała firma Bud-Pol. Na przełomie lipca i sierpnia na umocnio-

nym fundamencie położono przygotowaną z piaskowca podstawę, na niej zaś umieszczono granitowy cokół, do którego przytwierdzono rzeźbę orła. Ściany monumentu pokryto inskrypcjami. Obok najważniejszej, frontowej, wiernie odwzorowanej z oryginału („Poległym żołnierzom wojsk balonowych 1937”), umieszczono na bokach cokołu nazwiska baloniarzy, którzy zginęli w wojnie polsko-bolszewickiej na przełomie lipca i sierpnia 1920 r. Do 19 żołnierzy wymienianych w publikowanych wykazach strat polskich wojsk balonowych dodano kpr. Zygmunta Kamińskiego, poległego 5 sierpnia 1920 r. w walkach pod Lipnem i pochowanego na cmentarzu w miejscowości Sarnaki.

Pracom organizacyjnym i budowlanym związanym z rekonstrukcją pomnika towarzyszyły od początku liczne działania promocyjne. O postępach w realizacji zadania Komitet Organizacyjny informował podczas konferencji prasowych i wywiadów, a także za pośrednictwem strony internetowej na portalu Facebook. Relacje z wielu wydarzeń pojawiały się również na blogu Książnicy Kopernikańskiej, prowadzonym przez Katarzynę Tomkowiak. Z dużym zaangażowaniem dbano też o popularyzację wiedzy o historii toruńskich wojsk balonowych. Tematyce tej poświęcone zostały aż trzy prelekcje Mariusza Thomasa przeprowadzone w ramach cyklu „Wieczory Toruńskie” organizowanego wspólnie przez ToMiTo i Książnicę Kopernikańską w Toruniu: „Toruń w balonowym pucharze Gordon Bennetta” (6 VI 2020), „Antoni Janusz – balonowe serce Torunia z Wielkopolski” (6 VIII 2020), „Baloniarze garnizonu toruńskiego w służbie Niepodległej” (13 VIII 2020). Tytuł ostatniej prelekcji był również tematem okolicznościowej wystawy otwartej w Książnicy Kopernikańskiej 13 sierpnia 2020 r., której kuratorami byli Mariusz Thomas i Katarzyna Tomkowiak. Zaprezentowano na niej pamiątki po toruńskich baloniarzach pochodzące ze zbiorów Jolanty Przybylak i Mariusza Thomasa, wydawnictwa o tematyce balonowej oraz witrażowe modele balonów i sterowca „Lech” wykonane przez toruńskiego witrażystę Stanisława Intka. W tygodniu poprzedzającym uroczystość odsłonięcia pomnika Michał Targowski przeprowadził w ramach Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Internetowej lekcję on-line o toruńskich wojskach balonowych.

Z inicjatywy przewodniczącego Komitetu Organizacyjnego Odbudowy Pomnika powstał również krótkometrażowy film dokumentalny Marty Nowickiej-Bujak pt. *Pomnik Poległych Żołnierzy Wojsk Balonowych* (współautorem scenariusza był A. Szmak). Realizację tego filmu, obrazującego historię toruńskich baloniarzy oraz proces rekonstrukcji pomnika, sfinansowała firma Bud-Tech z Torunia. Nakładem Towarzystwa Miłośników Torunia ukazały się folder promujący wystawę oraz broszura poświęcona uroczystości odsłonięcia pomnika, a także opracowany przez Michała Targowskiego formularz questu „Śladami wojsk balonowych w Toruniu”. Działania te zostały pokryte ze środków pochodzących z dotacji Gminy Miasta Toruń, która wsparła również organizację „Pikniku historycznego z okazji stulecia Cudu nad Wisłą i powrotu Torunia do Wolnej Polski”. Odbył się on na błoniach Martówki w godzinach poprzedzających odsłonięcie pomnika 14 sierpnia 2020 r. W ramach imprezy, przygotowanej wspólnie z Garnizonem Toruń, Muzeum Artylerii w Toruniu, Fundacją Muzeum Historyczno-Wojskowe w Toruniu oraz Fundacją Historii Polskiej Broni Pancerniej, pamięć o toruńskich baloniarzach przywracały zabawy i konkursy przygotowane przez ToMiTo oraz pokaz balonu na ogrzane powietrze zorganizowany dzięki wsparciu Urzędu Marszałkowskiego w Toruniu. Wszystkie wspomniane działania promocyjne, w tym również liczne materiały prasowe i reportaże telewizyjne, przyczyniły się do nagłośnienia idei odbudowy pomnika i upowszechnienia wśród torunian wiedzy o wojskach balonowych.

Uroczystość odsłonięcia pomnika odbyła się 14 sierpnia 2020 r., w przeddzień Święta Wojska Polskiego i 100. rocznicy „Cudu nad Wisłą”. Została ona zorganizowana wspólnie przez Towarzystwo Miłośników Torunia, Urząd Miasta Torunia, Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego oraz Garnizon Toruń, który zapewnił wojskową oprawę wydarzenia. Ze względu na panującą epidemię w uroczystości mogła wziąć udział ograniczona liczba osób. Dla zainteresowanych pozostałych w domach zorganizowano transmisję on-line na portalu Facebook. Wśród 150 zaproszonych gości znaleźli się parlamentarzyści, przedstawiciele władz samorządowych, administracji państwowej i instytucji kulturalnych, a także liczne grono woj-



Odświeżenie pomnika Poległych Żołnierzy Wojsk Balonowych w Toruniu  
14 sierpnia 2020 r. Od lewej: prezes ToMiTo prof. Krzysztof Mikulski, prezes  
IPN dr Jarosław Szarek, przewodniczący Komitetu Organizacyjnego Odbu-  
dowy Pomnika red. Andrzej Szmak, przewodniczący Kolegium IPN prof.  
Wojciech Polak, prezes Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego Jan Wyrowiński.  
Fot. T. Dorawa

skowych. Przemówienia wygłoszone przez prezesa ToMiTo prof.  
Krzysztofa Mikulskiego, prezesa IPN dr. Jarosława Szarka, prezydenta  
miasta Torunia Michała Zaleskiego, wicemarszałka województwa ku-  
jawsko-pomorskiego Zbigniewa Sosnowskiego i przewodniczącego Ko-  
mitetu Organizacyjnego Odbudowy Pomnika Andrzeja Szmaka przy-



pomniały wkład wojsk balonowych w przebieg wojny polsko-bolszewickiej oraz podkreśliły znaczenie odsłoniętego monumentu jako miejsca pamięci o wydarzeniach z 1920 r. i lotniczych tradycjach Torunia. Przecięcia wstęgi na pomniku dokonała Jolanta Przybylak, wnuczka żołnierza wojsk balonowych Stanisława Kołodziejczaka. W trakcie apelu poległych głośno wybrzmiały nazwiska baloniarzy, którym poświęcono monument. Po oddaniu salwy honorowej nad zebranymi przeleciały kilkakrotnie samoloty Aeroklubu Pomorskiego. Oprawę muzyczną uroczystości zapewniła Orkiestra Wojskowa w Toruniu, która po zakończeniu części oficjalnej zagrała ciepło przyjęty koncert w pobliskim amfiteatrze. Przez cały czas trwania wydarzenia w prowadzącej do pomnika alei Bogusława Magiery przygotowywał się do startu balon Nanoo Balloons z pilotem Krzysztofem Zapartem, rekordzistą Polski i USA w locie balonem na odległość.

Odbudowa Pomnika Poległych Żołnierzy Wojsk Balonowych była dla Towarzystwa Miłośników Torunia wielkim wyzwaniem. Udało się temu podołać przede wszystkim dzięki finansowemu i organizacyjnemu wsparciu z różnych stron. Z funduszy Gminy Miasta Toruń pokryte zostały koszty rewitalizacji otoczenia pomnika i opracowania dokumentacji projektowej, które wyniosły w sumie 153 tys. zł. Z kolei Samorząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego przekazał dotację w wysokości 100 tys. zł na wykonanie cokołu. Wryte na jego powierzchni inskrypcje oraz umieszczona w zwieńczeniu rzeźba orła zostały sfinansowane przez Instytut Pamięci Narodowej, który wydał na ten cel łącznie 94 760 zł. Środki w wysokości 18 396,18 zł, zebrane przez ToMiTo w ramach zbiórki publicznej, zostały przeznaczone na pokrycie części kosztów budowy cokołu oraz drobnych wydatków związanych z prowadzonymi działaniami informacyjnymi i promocyjnymi. Wkład sponsorski w postaci nieodpłatnych usług wniosły również przedsiębiorstwa Bud-Tech (usługi transportowe o wartości 5 tys. zł) i Bud-Pol (wzmocnienie fundamentu pomnika – 3 tys. zł). W sumie wydatki związane bezpośrednio z odbudową monumentu wyniosły 374 156,18 zł.

Towarzystwo Miłośników Torunia wyraża głęboką wdzięczność wszystkim, którzy wsparli działania prowadzące do rekonstrukcji Po-

mnika Poległych Żołnierzy Wojsk Balonowych. Słowa podziękowania kierujemy również do wielu osób, które z dużym zapałem włączyły się do popularyzacji idei rekonstrukcji monumentu i organizacji licznych wydarzeń towarzyszących. Szczególne wyrazy uznania należą się przewodniczącemu Komitetu Organizacyjnego Odbudowy Pomnika redaktorowi Andrzejowi Szmakowi. Jego determinacja i codzienna, społeczna praca pozwoliły z sukcesem zakończyć trzyletnie starania o odbudowę tego ważnego pomnika i przywrócenie pamięci o toruńskich baloniarzach. Oby poświęcony im monument pozostał trwałym świadectwem szacunku torunian dla przeszłości i miejscem oddawania czci bohaterskim uczestnikom walk o niepodległość i granice Rzeczypospolitej.

*Michał Targowski (Toruń)*  
ORCID: 0000-0002-6525-0604